

مسجد شیخ انصاری در نجف

عبدالرحیم اباذری

شیخ مرتضی انصاری (ره) یکی از علما و فقهای بزرگ شیعه در حوزه علمیه نجف بود که در سال ۱۲۱۴ق در شهر دزفول دیده به جهان گشود. مقدمات رادر همان شهر فرا گرفت و در سال ۱۲۳۲ق برای تکمیل آموخته‌های خود همراه پدرش شیخ محمد امین راهی نجف اشرف شد. محضر علمی حضرات آیات سید محمد مجاهد، شریف‌العلما مازندرانی، شیخ موسی و شیخ علی کاشف الغطاء و ملا احمد نراقی را درک کرد و به درجه اجتهاد رسید. ایشان پس از رحلت اساتیدشان، به مدت پانزده سال اداره حوزه نجف و مرجعیت شیعه را بر عهده داشت. شاگردان بسیاری تربیت کرد که از جمله ممتازین آنها بزرگانی چون: میرزای شیرازی، سید حسین ترک و میرزا حبیب‌الله رشتی بودند.^۱

از این فقیه بزرگ آثار گران‌سنگی به یادگار مانده است و کتاب «فرائد الاصول» در اصول و «المکاسب» در فقه، هنوز هم در حوزه‌های علمی ایران و عراق و لبنان به عنوان کتب درسی تدریس می‌شود.

شیخ انصاری زندگی ساده و زاهدانه‌ای داشت. با این که هر روز مبالغ بسیاری از وجوه شرعی برای ایشان می‌آوردند، اما هرگز سهمی برای خود بر نمی‌داشت و به فقرا و مستمندان بیشتر می‌رسید. خود و خانواده‌اش در نهایت فقر و ناداری به سر می‌بردند و در این باره خاطرات علما و شاگردان ایشان بسیار شنیدنی است. هنگامی که می‌خواست دختر خود را به ازدواج برادرزاده‌اش شیخ محمد حسن انصاری درآورد، حاج محمد صالح کبه، وکیل شیخ در بغداد به نجف آمد و از وی استدعا نمود که اجازه دهد تمامی هزینه این امر خیر را از مال خویش بر عهده

گیرد، اما شیخ نپذیرفت و با جهیزه‌ای بسیار ناچیز، دخترش را به خانه داماد فرستاد. دارایی شیخ هنگام وفات (۱۳۸۱ق) معادل هفده تومان پول ایرانی بود که همان مقدار هم بدهی داشت. حتی بازماندگانش توان برگزاری مراسم معمولی عزرا را نداشتند، تا این که یکی از ثروتمندان وقت، شش شبانه‌روز با هزینه خود برای ایشان مراسم عزرا گرفت.^۲

تأسیس مسجد

این فقیه و استاد بزرگ حوزه نجف، با این که در رأس این حوزه قرار داشت و امکانات مادی و معنوی فراوانی در اختیارش بود، اما منزل مسکونی از خود نداشت و مثل سایر طلاب و فضلا اجاره‌نشین بود. روزی عده‌ای از بازاریان و متمولین نجف خدمت شیخ می‌رسند و عرض می‌کنند: آقا! شما چرا برای خود خانه‌ای تهیه نمی‌کنید تا از اجاره‌نشینی خلاص شوید، با این که این همه پول به دستتان می‌رسد؟! ایشان جواب می‌دهند: این پول‌ها مربوط به بیت‌المال است و جزو اموال شخصی من نیست. در این میان یکی از آنها مبالغی از اموال شخصی خود به شیخ می‌دهد و می‌گوید: آقا! این پول از اموال شخصی بنده است و وجوه شرعی نیست. از این پول برای خودتان منزلی تهیه فرمایید. مرحوم شیخ انصاری پول را رد نمی‌کند و می‌گیرد. آن شخص عازم سفر حج می‌شود و بعد از دو یا سه ماه که بازمی‌گردد، خدمت شیخ می‌رسد و سؤال می‌کند: آقا! خرید منزل به کجا انجامید؟ مرحوم شیخ می‌فرماید: خانه خریداری شد؛ اگر مایل هستی ببینی، با هم برویم نشانت بدهم. شیخ دست او را گرفت و به «بازار حُویش» آورد و مسجدی را که با پول آن فرد ساخته بود، به او نشان می‌دهد و می‌فرماید: این خانه من است.^۳

این مسجد که به دستور شیخ انصاری و با نظارت حاج حسن معمار ساخته شده، در قسمت جنوبی حرم امیرالمؤمنین (علیه السلام) و تقریباً در انتهای بازار حُویش قرار دارد و یکی از معروف‌ترین و پررونق‌ترین مساجد نجف به شمار می‌آید.^۴ این مسجد را بیشتر به نام «مسجد شیخ» می‌نامند و چون بیش از یک قرن است که محل عزاداری آذربایجانی‌های مقیم نجف است، به «مسجد ترک‌ها» نیز شهرت دارد.^۵ در نقل دیگری آمده است: چون فرد بانی که پول به شیخ داد، از اهالی آذربایجان بوده و بعدها نیز هزینه‌های آن توسط آذربایجانی‌ها تأمین می‌شد، به آن مسجد ترک‌ها می‌گویند.^۶

مسجد شیخ انصاری از دو بخش عمده تشکیل شده است: بخش اول شامل شبستانی به مساحت ۴۰ متر در ۲۵ متر مربع می‌باشد که در دیوار جنوبی آن محرابی ساده و

آجری قرار دارد. بخش دوم آن، صحن مسجد است که در ضلع شمالی مسجد واقع است. اطراف صحن مسجد نیز حجره‌ها و قسمت اداری مسجد را در برمی‌گیرد.

محوریت مسجد شیخ انصاری در نجف

مسجد شیخ انصاری از همان ابتدای بنا، مورد توجه و عنایت علما، بزرگان و مراجع وقت بوده است. بسیاری از آنان در این مکان مقدس به اقامه نماز جماعت و تدریس فقه و اصول می‌پرداختند. مرحوم آقا سید کاظم یزدی (صاحب عروة الوثقی)، مرحوم سید عبدالهادی شیرازی و مرحوم سید محمد حجت کوه‌کمری در این مسجد تدریس داشتند. هم ظهرها و هم هنگام مغرب و عشاء نماز جماعت در این مسجد برگزار می‌شد. مرحوم آقا سید حسن خراسان از علمای مورد احترام نجف، نماز مغرب و عشاء را در آن برگزار می‌کرد و مرحوم آقا سید محمدتقی بحر العلوم نیز نماز ظهر و عصر را در آن اقامه می‌نمود. هر دوی ایشان از خاندان‌های ریشه‌دار و معروف نجف به شمار می‌آمدند.^۷ مدتی نیز شهید آیة‌الله سید اسدالله مدنی امامت این مسجد را بر عهده داشت.^۸

• این مسجد که به دستور شیخ انصاری و با نظارت حاج حسن معمار ساخته شده، در قسمت جنوبی حرم امیرالمؤمنین (علیه السلام) و تقریباً در انتهای بازار حُویش قرار دارد و یکی از معروف‌ترین و پررونق‌ترین مساجد نجف به شمار می‌آید. این مسجد را بیشتر به نام «مسجد شیخ» می‌نامند و چون بیش از یک قرن است که محل عزاداری آذربایجانی‌های مقیم نجف است، به «مسجد ترک‌ها» نیز شهرت دارد. ۵. در نقل دیگری آمده است: چون فرد بانی که پول به شیخ داد، از اهالی آذربایجان بوده و بعدها نیز هزینه‌های آن توسط آذربایجانی‌ها تأمین می‌شد، به آن مسجد ترک‌ها می‌گویند.

این مسجد امروز نیز رونق و محوریت خود را حفظ کرده است. در بهمن ماه ۱۳۸۸ که به همراه برخی از اعضای هیئت تحریریه «فصلنامه فرهنگ زیارت» توفیق سفر به شهر نجف و زیارت حرم امیرالمؤمنین (علیه السلام) حاصل شد، از این مسجد دیدن کردیم. طلاب و فضایی بسیاری در داخل مسجد و صحن آن مشغول درس و بحث بودند. نماز ظهر و عصر به امامت آیة‌الله مرعشی و نماز مغرب و عشاء به امامت آیة‌الله سید مهدی خراسان اقامه می‌شد.

حضور امام خمینی(ره) در مسجد شیخ

حضرت امام خمینی(ره) که در آبان ماه ۱۳۴۴ ش برابر با جمادی الثانی ۱۳۸۵ وارد کشور عراق و شهر نجف اشرف شدند، از همان روزهای اول در مسجد شیخ انصاری به اقامه نماز ظهر و عصر پرداختند. پیش از ورود ایشان، آیه الله سید محمد تقی بحر العلوم در آنجا نماز جماعت برگزار می کرد که ایشان برای احترام و تجلیل از مقام علمی و انقلابی معظم له، جای نماز جماعت خویش را به امام خمینی(ره) واگذار نمود. از آنجا که این مسجد به منزل مسکونی حضرت امام نیز نزدیک بود، محل تدریس ایشان نیز همین مسجد انتخاب شد و تا مهرماه ۱۳۵۷ (زمان خروج امام از نجف) به مدت ۱۴ سال این وضع ادامه داشت.

• مرحوم آقا سید کاظم یزدی (صاحب عروة الوثقی)، مرحوم سید عبدالهادی شیرازی و مرحوم سید محمد حجت کوهکمری در این مسجد تدریس داشتند. هم ظهرها و هم هنگام مغرب و عشاء نماز جماعت در این مسجد برگزار می شد.

حضرت امام خمینی(ره) در این مسجد، خارج فقه، از کتاب مکاسب شیخ انصاری، باب بیع را تدریس می کردند و پیش و پس از تدریس، مطالبشان را می نوشتند و تکمیل می کردند که بعدها این اباحت با نام «کتاب البیع» در پنج جلد چاپ شد. این بخش از کتاب مکاسب شیخ انصاری، مطالب و مباحث بسیار مهم و پیچیده فقهی را شامل می شود و تدریس آن از عهده هر فقیهی بر نمی آید. خانم فاطمه طباطبایی، عروس حضرت امام درباره برنامه امام در مسجد شیخ می نویسد: ... امام صبح زود در حالی که همه در خواب بودیم، بیدار می شدند. خدمتکار خانه، صبحانه ایشان را (نان و پنیر و چای) آماده می کرد. ایشان صبحانه را به تنهایی صرف می کردند. نیم ساعت قدم می زدند و به اتاق بالا برای مطالعه می رفتند. پس از مطالعه، برای تدریس به مسجد شیخ انصاری در بازار خویش می رفتند. معمولاً یک ساعت و نیم مانده به ظهر برمی گشتند. اندکی میوه و سایر خوردنی ها میل می کردند. بعد نیم ساعت قدم می زدند و اندکی تا ظهر به عنوان «خواب قیلوله» می خوابیدند. سپس به مسجد شیخ انصاری مسجد می رفتند و

نماز ظهر و عصر را در آنجا اقامه می کردند.^۹

حجة الاسلام سید محمد طاهری، فرزند آیه الله طاهری خرم آبادی در خاطرات خود می نویسد: اواخر سال ۱۳۴۷ ش پنج سالم تمام شده بود که به همراه پدر و مادرم به زیارت عتبات عالیات رفتم... در این سفر برای اولین بار امام خمینی را دیدم. قبل از آن در چند سال ابتدای کودکی همواره عکس امام خمینی را روی طاقچه خانه مان در قم دیده بودم... امام خمینی در مسجد شیخ انصاری تدریس می کرد و پدرم در دو سه ماهی که مقیم نجف بودیم، به کلاس درس امام می رفت. وقتی امام وارد مسجد شیخ می شد، چند دقیقه ای می نشست؛ بعد از درس هم که از منبر پایین می آمد، باز چند دقیقه ای می نشست و سپس به منزل بازمی گشت.^{۱۰}

• حضرت امام خمینی(ره) در این مسجد، خارج فقه، از کتاب مکاسب شیخ انصاری، باب بیع را تدریس می کردند و پیش و پس از تدریس، مطالبشان را می نوشتند و تکمیل می کردند که بعدها این اباحت با نام «کتاب البیع» در پنج جلد چاپ شد. این بخش از کتاب مکاسب شیخ انصاری، مطالب و مباحث بسیار مهم و پیچیده فقهی را شامل می شود و تدریس آن از عهده هر فقیهی بر نمی آید.

تدریس مبانی حکومت اسلامی در مسجد شیخ

امام خمینی(ره) ضمن تدریس درس خارج فقه از باب بیع مکاسب محرمه شیخ انصاری، مبانی تشکیل حکومت اسلامی را در ۱۳ جلسه از اول تا بیستم بهمن ۱۳۴۸ در مسجد شیخ انصاری مطرح و تشریح نمودند.^{۱۱} خانم فاطمه طباطبایی در خاطرات خود چنین آورده اند:

... ایشان بر این باور بودند که همه قوانین و احکام اسلامی برای آن است که انسان را به صورت جمعی و جماعت هدایت کند و به توحید برساند و معتقد بودند اهتمام اسلام بر این است که انسان ها در جمع و جماعت به توحید برسند. در حوزه معروف بود که دیدگاه فقهی امام خمینی، کلان و دارای افق وسیع است و ایشان بر این باورند که کارهای انسان چه اجتماعی و چه عبادی، همه و همه باید در راستای وصول به توحید معنا شود. از این رو تشکیل حکومت اسلامی ضروری است تا مردم در یک بستر دینی به صورت امتی واحد در آیند. البته طرح این گونه مباحث در فضای آن روز حوزه نجف بسیار نامتعارف و برای گروهی تحمل ناپذیر بود. در همین زمینه روزی آقا (امام) به من گفتند:

وقتی من بحث حکومت اسلامی را مطرح کردم، دو سه نفری از طلبه‌ها نتوانستند مطلب را تاب آورند و جلسه درس را ترک کردند و دیگر به درس من نیامدند.^{۱۲}

مسجد شیخ، کانون انقلاب

امام خمینی(ره) علاوه بر تدریس در مسجد شیخ، گاهی به مناسب‌هایی سخنرایی‌های مهم خویش را در راستای نهضت اسلامی در این مسجد ایراد می‌کردند. یکی از آنها، سخنرانی معظم‌له در تاریخ اول تیرماه ۱۳۵۰ برابر با ۲۸ ربیع‌الثانی ۱۳۹۱ علیه جشن‌های ۲۵۰۰ساله شاهنشاهی بود که در آن ایام توسط رژیم ستمشاهی برگزار می‌شد. ایشان ضمن انتقاد شدید از برگزاری این جشن پرهزینه و سکوت علمای نجف در برابر آن فرمودند: برای این وضع باید عزا گرفت. سپس از علما و فضایی نجف خواستند تا در برابر این جنایات، بی‌تفاوت نباشند و اعتراض کنند و تلگراف بزنند. ایشان تأکید کردند که وظیفه روحانیت، دخالت در سیاست و مبارزه با ظالمان و تشکیل حکومت است و در نهایت اضافه فرمودند که امام حسین(علیه السلام) نیز برای تشکیل حکومت قیام فرمودند.^{۱۳} سخنرانی دیگر ایشان در تاریخ دوم دی‌ماه همان سال در مسجد شیخ انصاری است که در آن از بدرفتاری رژیم بعثی عراق با علما و طلاب انتقاد نموده و دولت عراق را تهدید کردند که در صورت ادامه این وضع، تذکره (گذرنامه)شان را گرفته و از عراق خارج می‌شوند و به لبنان می‌روند.^{۱۴}

سخنرانی مورخ ۱۰ دی‌ماه همان سال نیز پیرامون توصیه به وحدت طلاب و فضلا در مقابل توطئه‌های دشمن^{۱۵} و همچنین سخنرانی تاریخی معظم‌له پس از شهادت حاج آقا مصطفی و تأکید بر همبستگی روحانی و دانشگاهی و حمایت از روحانیت شیعه و تأکید بر بطلان تز «اسلام منهای روحانیت» همه و همه در مسجد شیخ انصاری نجف شد^{۱۶} و این مرکز به کانون انقلاب اسلامی تبدیل گشت.

• سخنرانی مورخ ۱۰ دی‌ماه همان سال نیز پیرامون توصیه به وحدت طلاب و فضلا در مقابل توطئه‌های دشمن و همچنین سخنرانی تاریخی معظم‌له پس از شهادت حاج آقا مصطفی و تأکید بر همبستگی روحانی و دانشگاهی و حمایت از روحانیت شیعه و تأکید بر بطلان تز «اسلام منهای روحانیت» همه و همه در مسجد شیخ انصاری نجف ایراد شد و این مرکز به کانون انقلاب اسلامی تبدیل گشت.

افزون بر این مرحوم حاج آقا مصطفی خمینی فرزند برومند حضرت امام نیز در همین مسجد تدریس داشت. تفسیر قرآن ایشان که اکنون به چاپ رسیده، پیش از ظهرها در این مسجد برای جمعی از فضلا تدریس می‌شد. بعدازظهرها نیز ایشان در همین مسجد اصول فقه تدریس می‌کرد.^{۱۷}

در ضلع شمالی مسجد شیخ، مدرسه‌ای وجود دارد که آن هم به نام شیخ انصاری معروف است و تعدادی از طلاب علوم دینی در آن ساکنند. در بازدیدی که از هر دو مکان به عمل آمد، معلوم شد مسجد شیخ به تازگی بازسازی و تعمیر شده است و با فرش‌های ایرانی زیبا مفروش شده است. یکی از طلاب پاکستانی ساکن در مدرسه می‌گفت: این بازسازی و امکانات در پی عنایت ویژه مقام معظم رهبری حضرت آیه‌الله خامنه‌ای انجام گرفته است.

• در ضلع شمالی مسجد شیخ، مدرسه‌ای وجود دارد که آن هم به نام شیخ انصاری معروف است و تعدادی از طلاب علوم دینی در آن ساکنند. در بازدیدی که از هر دو مکان به عمل آمد، معلوم شد مسجد شیخ به تازگی بازسازی و تعمیر شده است و با فرش‌های ایرانی زیبا مفروش شده است.

پی‌نوشت

۱. سیدمحسن امین جبل‌عاملی، اعیان الشیعه، ج ۱۰، ص ۱۱۷ و ۱۱۸.
۲. رضا مختاری، سیمای فرزندگان، ج ۳، ص ۴۵۸.
۳. خاطرات شیخ محمد فاضل استرآبادی، ص ۱۸۸.
۴. جعفر آل محبویه، ماضی النجف و حاضرها، ج ۱، ص ۱۱۶.
۵. خاطرات شیخ محمد فاضل استرآبادی، ص ۱۸۸.
۶. خاطرات شیخ محمد سمایی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ص ۹۹.
۷. خاطرات شیخ محمد فاضل استرآبادی، ص ۱۴۸.
۸. خاطرات آیه‌الله شیخ علی آل اسحاق، ص ۱۶۸.
۹. فاطمه طباطبایی، اقلیم خاطرات، نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی ره)، ص ۳۸۶.
۱۰. رک: خاطرات حجة‌الاسلام سید مهدی طاهری خرم‌آبادی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۱. خاطرات فاضل استرآبادی، ص ۱۵۳.
۱۲. اقلیم خاطرات، ص ۲۳۲.
۱۳. رک: صحیفه امام، ج ۲، ص ۳۵۸ تا ۳۷۳.
۱۴. همان، ص ۴۰۶.
۱۵. همان، ص ۴۱۰.
۱۶. همان، ج ۳، ص ۲۳۴.
۱۷. اقلیم خاطرات، ص ۱۸۶ و ۳۹۰.